

СУТНІСНІ ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА

ESSENTIAL FEATURES OF THE PRINCIPLES OF FAMILY LAW

Менджул М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена висвітленню теоретичних аспектів сутнісних ознак принципів сімейного права. Проаналізовано підходи різних вчених щодо розуміння ознак принципів права, їх порівняння з правовою нормою. Обґрунтовано, що принципи права формуються не зверху, тобто при їх законодавчому закріпленні, а знизу під час узгодження людьми своєї поведінки. Встановлено, що принцип є стандартом, якого слід дотримуватися на стільки, на скільки він виражає справедливість, правильності чи будь-який інший моральний вимір, що сприяє його легітимації.

У статті обґрунтовано, що принципи сімейного права є такими правовими явищами, які пов'язують зміст сімейного права із тими закономірностями суспільного життя, на яких воно будується і які воно водночас закріплює. Зміст принципів сімейного права багато в чому визначається суспільним світоглядом, пануючими культурними, моральними та релігійними цінностями, а також тісно пов'язаний із буттям людини.

Доведено, що при дослідженні сутнісних ознак принципів сімейного права їх можна порівняти з нормами сімейного права. У цьому аспекті запропоновано виділити дві групи сутнісних ознак: 1) ознаки принципів сімейного права, що є характерними і для норм сімейного права (загальнообов'язковий характер, загальний характер, обумовленість сімейними відносинами, регулятивність); 2) сутнісні ознаки принципів сімейного права, що відображають відмінність між нормами та принципами сімейного права (імперативність, стабільність, більший ступінь об'єктивності, у порівнянні з нормами сімейного права, високий рівень узагальненості, ширші за змістом, ніж сімейно-правові норми, ціннісна-орієнтованість, системність, пріоритетність щодо норм сімейного права).

Така ознака, як нормативність, є дискусійною. Оскільки принципи права не обов'язково повинні бути нормативно визначені, вони можуть впливати із змісту та суті права.

Обґрунтовано, що сімейно-правові принципи є ближчі до людського буття і в силу цього вони є первинними щодо норм сімейного права, мають фундаментальне значення, виражають сутність сімейного права.

Ключові слова: принципи, сімейне право, сутнісні ознаки, сімейно-правові норми.

The article deals with the theoretical aspects of the essential features of the principles of family law. The approaches of different scientists to understanding the features of the principles of law, their comparison with the legal norm are analyzed. It is justified that the principles of law are formed not from above, that is, when they are enshrined in law, but from below when people agree on their behavior. It has been established that the principle is a standard that should be respected insofar as it expresses justice, correctness or any other moral dimension that contributes to its legitimation.

The article argues that the principles of family law are such legal phenomena that link the content of family law with those laws of social life on which it is based and which it simultaneously consolidates. The content of the principles of family law is largely determined by the public outlook, the prevailing cultural, moral and religious values, and is also closely linked to human existence.

It is proved that in the study of the essential features of the principles of family law, they can be compared with the rules of family law. In this aspect, it is proposed to distinguish two groups of essential features: 1) features of the principles of family law, which are also characteristic of the rules of family law (mandatory, general, conditioned by family relations, regulatory); 2) essential features of the principles of family law, which reflect the difference between the rules and principles of family law (imperativeness, stability, greater degree of objectivity in comparison with the rules of family law, a high level of generalization, wider in content than family law values, value – orientation, systematicity, priority over family law norms).

Such a sign as normative is debatable. Since the principles of law do not need to be statutory, they may derive from the substance and substance of the law. It is substantiated that family law principles are closer to human existence and therefore they are primary in relation to the rules of family law, are fundamental, express the essence of family law.

Key words: principles, family law, essential features, family law rules.

Постановка проблеми. Принципи сімейного права відображають досвід розвитку як суспільних відносин, так і права в цілому, і водночас вони визначають напрями розвитку правового регулювання сімейних відносин. По своїй сутності принципи дзеркально відображають вплив на право моралі та релігії, і навіть культурний та економічний розвиток у суспільстві. При цьому, важливим є з'ясування сутнісних ознак принципів сімейного права, що в свою чергу обумовить покращення практики їх застосування.

Стан дослідження. Незважаючи на важливість принципів сімейного права, предметом ґрунтовних

наукових досліджень були загальнотеоретичні положення про принципи права (досліджували Братасюк М.Г., Богініч О.Л., Зайчук О.В., Козюбра М.І., Колодій А.М., Погребняк С.П., Тихомиров О.Д., Уварова О.О. та інші), детально досліджені на доктринальному рівні принципи цивільного права (Басай О.В., Боднар Т.В., Борисова В.І., Дзера О.В., Діковська І.В., Довгерт А.С., Заїка Ю.О., Канзафарова І.С., Кузнецова Н.С., Коссак В.М., Кохановська О.В., Луць В.В., Майданік Р.А., Спасибо-Фатєєва І.В., Стефанчук Р.О., Харитонов О.Є., Харитонova О.І., Шимон С.І., Яроцький В.Л. та інші). В Україні окремі аспекти поняття, змісту та класифікації принципів

сімейного права висвітлено в дослідженнях Борисової В.І., Жилінкової І.В., Ромовської З.В., Красицької Л.В., Розгон О.В., Чернеги В.М., Явор О.А. та інших. Проте системного комплексного аналізу сутнісних ознак принципів сімейного права здійснено не достатньо.

Саме тому, **метою** статті є теоретичний аналіз сутнісних ознак принципів сімейного права.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на важливість принципів права, через поширення позитивізму у правозастосуванні надають перевагу нормам права. Більше того, через отождолення багатьма правниками права та закону, якщо і визнаються та застосовуються принципи, то тільки ті, що закріплені у правовій нормі. З чим ми абсолютно не погоджуємося і вважаємо, що принципи права є самостійним джерелом права, і підлягають застосуванню не залежно від того чи закріплені вони в об'єктивному праві.

М. Козюбра справедливо відносить проблему принципів права до однієї з найскладніших та суперечливих не тільки у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві [1, с. 142]. Саме тому важливим є з'ясування поняття та сутнісних ознак принципів сімейного права.

У результаті аналізу поняття принципу ряд вчених зауважує, що до його змісту входять такі компоненти: певні уявлення щодо сфери правосвідомості; їх закріплення у законодавстві; реалізація принципів права у конкретних суспільних відносинах [2, с. 23]. Такий підхід відображає і процес формування принципів права, від їх виникнення у вигляді певної ідеї до закріплення у законодавстві та практичної реалізації у суспільних відносинах. Автор частково погоджується з такою позицією, оскільки вона розкриває тільки механізм формування і дії принципів, що закріплені в законодавстві. Водночас принципи права можуть і не бути закріплені в законодавстві, а бути принципами-ідеями, і проявлятися у правових нормах і так само, регулювати суспільні відносини.

Принципи права формуються не зверху, тобто при їх законодавчому закріпленні, а знизу під час комунікації між людьми, узгодження ними своєї поведінки. М. Козюбра пропонує витоки принципів права шукати у міфології (табу на кровозмішення, невірність, крадіжку тощо), релігії (зокрема у заповідях, які можна віднайти у всіх релігіях («не вбий», «не кради», «не прелюбодій» тощо), суспільній моралі (в таких засадах, як «віддай кожному за його заслугами», «турбуючись про власне благо, не зашкодь іншому» тощо). При цьому науковець зазначає, що формуванню принципів завдячують практиці суддів, оскільки саме при вирішенні конкретних практичних справ відбувалося їх становлення [1, с. 144].

Складним є питання про момент виникнення принципу. Автор не погоджується з тими вченими, які вважають, що принцип виникає з моменту його законодавчого закріплення. У випадку законодавчої визначеності існує гарантована можливість його прямої дії при застосуванні аналогії права. Водночас принципи права виникли, як і право, до держави.

О.О. Уварова в монографічному дослідженні обґрунтовує, що формування норм права підпорядковане принципам права, і відповідно вони історично виникли скоріше, ніж правові норми [3, с. 21–22]. Автор погоджується з цією позицією, оскільки не принципи права виникають як результат узагальнення правового регулювання, а правило поведінки може бути закріплене у правовій нормі, якщо відповідає правовому принципу.

Якщо принцип права переходить з одного століття до іншого, від однієї правової системи до іншої, він набуває такої авторитетності, що здається майже незаперечним. Іншими словами, принцип набуває легітимності, і його існування, дія зумовлюють стабільність та переконливість [4, с. 2]. Принцип є стандартом, якого слід дотримуватися настільки, наскільки він виражає справедливість, правильності чи будь-який інший моральний вимір, що сприяє його легітимності.

Під час формування писаного права набули свого закріплення і принципи права, і держава це здійснювала з метою уніфікації норм, можливості більшої регламентованості поведінки людей. Проте це не спростовує позиції про історичну першість принципів права порівняно з правовими нормами.

Принципи сімейного права є такими правовими явищами, які пов'язують зміст сімейного права із тими закономірностями суспільного життя, на яких воно будується і які воно водночас закріплює. Зміст принципів сімейного права багато в чому визначається і суспільним світоглядом, і пануючими культурними, моральними та релігійними цінностями, і також є тісно пов'язаний з людським буттям.

Принципи сімейного права є своєрідним стандартом законності. Вони повинні застосовуватися при тлумаченні суперечливих норм законодавства. Принципи сімейного права можуть посилювати аргументованість при встановленні законності певного діяння або рішення. Цим самим принципи сімейного права утверджують автономію як учасників сімейних відносин, так і суду при вирішенні сімейних справ.

Досить поширеним при аналізі ознак принципів права їх порівняння з нормою права. При такому аналізі виділяють спільні риси (нормативність, загальний характер, суспільна обумовленість, стабільність, категоричність), але при цьому відмічається їх посилений прояв саме у принципах права. Науковці зауважують, що принципи права «розчиняються» у правових нормах, тобто присутні у праві завжди, і можуть замінити правову норму (у випадку застосування аналогії права). До спеціальних ознак, таких, які властиві тільки принципам права, відносять: їх первинний, установчий характер, вищу ієрархічність, високий ступінь абстрактності, особливу імперативність та універсальність, стабільність, здатність виражати сутнісне в праві [3, с. 28–48; 5, с. 19; 6, с. 66].

Принципам сімейного права властиві загальні ознаки, що притаманні принципам права загалом, і з врахуванням співвідношення принципів та норм

сімейного права можна сутнісні ознаки умовно поділити на дві групи:

1) Ознаки принципів сімейного права, що є характерними і для норм сімейного права:

– загальнообов'язковий характер. Принципи сімейного права є обов'язковими для застосування і дотримання не тільки на рівні розробки і прийняття нормативно-правових актів, але і в процесі їх впровадження. При цьому в теорії права досить часто таку сутнісну ознаку як загальнообов'язковий характер ототожнюють із нормативністю [3, с. 28] або обґрунтовують самостійність останньої [5, с. 19; 6, с. 65]. Автор не погоджується з такою ознакою принципів права як нормативність. Принципи права не обов'язково повинні бути нормативно визначені, вони можуть впливати зі змісту та суті права, в протилежному випадку, визнання певного принципу ставиться у залежність від волі законодавця, і тоді принцип втратив би таку свою сутнісну ознаку як об'єктивність. Безперечно, можливі випадки, коли на рівні закону визначено основні принципи, і зокрема це має місце в Сімейному кодексі України. Проте, принципи, які закріплені в нормах законодавства, не є і не повинні бути вичерпними.

– загальний характер. Принципи сімейного права не є персоналізованими, і тому можуть застосовуватися невичерпну кількість разів, до не визначеної кількості випадків та осіб.

– обумовленість сімейними відносинами. Формування як і саме існування принципів та норм сімейного права обумовлено необхідністю регулювання сімейних відносин як окремого виду суспільних відносин. Через принципи сімейного права розкривається зміст сімейного права, проявляється сутність сімейно-правових норм і водночас розкриваються цілі правового регулювання сімейних відносин.

– регулятивність. Переважно саме норми сімейного права є регуляторами сімейних відносин. При цьому, принципи сімейного права можуть безпосередньо регулювати сімейні відносини при відсутності правової норми (при застосуванні аналогії права), а також опосередковано через правові норми, які пронизані та відображають принципи права. Здатність принципів права не тільки визначати правове регулювання суспільних відносин, але і безпосередньо їх регулювати, є показником демократичності та утвердження верховенства права.

2) Сутнісні ознаки принципів сімейного права, що відображають відмінність між нормами та принципами сімейного права:

– насамперед сутнісною ознакою принципів сімейного права є їх імперативність. Якщо правова норма може бути як імперативною, так і диспозитивною, то принципи сімейного права завжди є імперативні, чіткі, беззаперечні, не допускають якихось винятків.

– стабільність. Принципи сімейного права є не змінними протягом досить тривалого історичного періоду, на відміну від правових норм. Безперечно правові принципи також корелюються з рівнем суспільного та культурного розвитку, зміною мораль-

них цінностей. Проте, правові норми можуть змінюватися часто, а принцип залишається при цьому незмінним.

– більший ступінь об'єктивності порівняно з нормами сімейного права. Оскільки правова норма обов'язково повинна бути формально визначеною, то відбувається процес її закріплення у певному акті, що приймається уповноваженим суб'єктом правотворення. Як правило, такими суб'єктами є публічні органи та їх посадові особи, що вносить певну суб'єктивність до змісту норми сімейного права. Принципи сімейного права об'єктивно сформовані, звичайно під впливом історичного розвитку суспільства, зміною ідеологічних та моральних засад. Крім того, принципи сімейного права не повинні бути формально визначені для здійснення регулювання сімейних відносин, що обумовлює більший ступінь об'єктивності.

– принципи сімейного права мають високий рівень узагальненості, і конкретизуються через правові інститути та правові норми. Принципи сімейного права є фундаментальною основою всього сімейного права. Наприклад, сімейне право побудоване на принципі рівності, який «пронизує» значну частину норм сімейного права. Більший ступінь узагальненості дозволяє принципам сімейного права бути ефективним інструментом правового регулювання при швидкій динамічності сімейних відносин, чого не можна сказати про норми сімейного права, які часто не справляються із новими практичними проблемами.

– принципи сімейного права є змістовні і ширші за змістом, аніж сімейно-правові норми. В більшості випадків один принцип сімейного права обумовлює сутність та зміст цілої низки сімейно-правових норм та навіть інститутів.

– принципи сімейного права є ціннісно-орієнтованими, тобто відображають ті моральні, сімейні та інші цінності, які на разі переважають у суспільстві.

– принципи сімейного права характеризуються також системністю, внутрішньою єдністю, яка передбачає узгодженість та взаємопов'язаність принципів сімейного права, і відсутність одного з принципів призвела б до дисбалансу у регулюванні сімейних відносин. При цьому принципи сімейного права є повноцінними та самостійними, і визначають системність сімейного права.

– принципи сімейного права характеризуються природнім пріоритетом щодо норм сімейного права. Норми сімейного права повинні узгоджуватися і відповідати принципам права, інакше прийнята правова норма може суперечити сутності сімейного права, яку віддзеркалюють принципи. У випадку колізії між нормою сімейного права та принципу, повинен застосовуватися саме принцип права, який має вищу юридичну силу. Така пріоритетність принципів права над нормою права є природною, узгоджується із сутністю та системою права.

Висновки. Здійснивши порівняльний аналіз сутнісних ознак принципів сімейного права та правових норм, можна дійти висновку, що сімейно-правові

принципи є ближчі до людського буття і в силу цього вони є первинними щодо норм сімейного права, мають фундаментальне значення, виражають сутність сімейного права. Принципи сімейного права характеризуються такими сутнісними ознаками:

високий рівень узагальненості, об'єктивність, імперативність, загальнообов'язковість, регулятивність, стабільність, системність, ціннісна орієнтованість, змістовність, природна пріоритетність над нормами сімейного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
2. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
3. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
4. Alfa Guido. General Principles of Law. Annual Survey of International & Comparative Law. 1994. Vol. 1, Iss. 1, Article 2. URL: <http://digitalcommons.law.ggu.edu/annlsurvey/vol1/iss1/2> (Last accessed: 03.09.2019).
5. Бахновська І.П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 23. Частина I. Том 1, 2013. С. 18–22.
6. Братасюк М.Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 60–71.